

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

05-08-181М

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання практичних занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни «Заповідна справа»
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
за освітньо-професійною програмою «Туризм і рекреація»
спеціальності 242 «Туризм і рекреація»
денної та заочної форм навчання

Рекомендовано науково-
методичною радою з якості ННІАЗ
Протокол № 6 від 10.02.2026 р.

Методичні вказівки до виконання практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Заповідна справа» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за освітньо-професійною програмою «Туризм і рекреація» спеціальності 242 «Туризм і рекреація» денної та заочної форм навчання. [Електронне видання] / Яковишина М. С. Рівне : НУВГП, 2026. 30 с.

Укладач: Яковишина М. С., старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи.

Відповідальний за випуск – Коротун С. І., канд. геогр. наук, доцент, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи.

Керівник групи забезпечення
освітньо-професійної програми

к. геогр. н., доцент
Коротун С. І.

Попередня версія методичних вказівок 05-08-20.

© М.С. Яковишина, 2026
© НУВГП, 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Практичне заняття №1. Порівняльна характеристика категорій ПЗФ України та МСОП.....	5
Практичне заняття №2. Нормативно-правове забезпечення в галузі охорони природно-заповідних територій та формування екомережі.....	6
Практичне заняття №3. Оцінка значущості мережі природно-заповідного фонду території за загальними та спеціалізованими показниками.....	8
Практичне заняття №4. Визначення естетичної цінності ландшафтів з метою їх заповідання.....	12
Практичне заняття №5. Мережа природоохоронних територій Європи.....	21
Практичне заняття №6. Заповідники та їх природоохоронна роль.....	22
Практичне заняття №7. Національні природні парки та їх роль у збереженні ландшафтного та біорізноманіття.....	23
Практичне заняття №8. Заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи та їх природоохоронна роль.....	25
Практичне заняття №9. Штучно створені природно-заповідні об'єкти.....	26
Практичне заняття №10. Інструменти ГІС та ДЗЗ для моніторингу природних територій	27
Література.....	28

ВСТУП

Метою вивчення дисципліни «Заповідна справа» є формування у майбутнього фахівця теоретичних знань про класифікацію природно-заповідних територій в Україні, сучасний стан заповідної справи в Україні та умови створення і функціонування природно-заповідних об'єктів (ПЗО) згідно чинного законодавства України.

Дисципліна «Заповідна справа» допоможе майбутнім фахівцям з туристичного обслуговування оптимізувати їхню майбутню роботу в сфері сільського та екологічного туризму.

Завдання навчальної дисципліни:

- ознайомлення студентів з основними поняттями та нормативно-правовими документами заповідної справи;
- розкриття історичних особливостей та сучасного стану розвитку заповідної справи;
- формування у студентів знань та навичок, необхідних для організації туристичної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- роль збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку;
- роль «Червоної книги України» та «Зеленої книги України» в обґрунтуванні необхідності створення ПЗО, розробці режиму їх охорони
- сучасні категорії природно-заповідних територій та об'єктів, особливості їх створення та функціонування;
- форми власності і види використання ПЗО та основні засоби їх збереження;
- характеристику ключових природно-заповідних територій та об'єктів України;
- особливості режиму охорони природно-заповідних територій та об'єктів в залежності від їх категорії, рангу та виду;
- правове та економічне забезпечення організації та функціонування природно-заповідного фонду;
- міжнародне співробітництво у галузі охорони природно-заповідних територій та об'єктів.

Студент повинен вміти:

- використовувати екологічні матеріали про стан природно-заповідних територій та об'єктів різного рангу для порівняльного аналізу екологічних умов регіонів і для прогностичних екологічних розрахунків;
- використовувати матеріали природно-заповідних об'єктів і власне самі заповідні території для розробки туристичних маршрутів, організації екологічної освіти і виховання населення та для проведення природоохоронної діяльності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Порівняльна характеристика категорій ПЗФ України та МСОП

Мета: ознайомитись з категоріями природно-заповідних територій та об'єктів України та класифікацією заповідних територій Міжнародного союзу охорони природи.

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття:
природно-заповідна територія, категорії охорони.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. На підставі лекційного матеріалу дати відповіді на питання:
 - ❖ Назвати категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду України
 - ❖ Назвати категорії природно-заповідних територій та об'єктів України, які бувають лише місцевого значення
 - ❖ Назвати категорії природно-заповідних територій та об'єктів України, які бувають лише загальнодержавного значення
2. Які природно-заповідні території ви знаєте?
3. Згадайте функції туризму. Які функції виконує туризм на природно-заповідних територіях? Розкрийте зміст цих функцій.
4. У вигляді таблиці провести порівняння класифікації заповідних територій за МСОП та класифікації природно-заповідного фонду України:

Таблиця 1 – Класифікації заповідних територій

Класифікація заповідних територій за МСОП				Аналог категорії ПЗФ України
Індекс категорії	Назва		Характер управління	
	англійською	українською		

Завдання для самостійної роботи:

1. Дізнатись, які природно-заповідні території знаходяться у межах міста Рівне та прилеглий території.
2. Відвідати екскурсію територією Рівненського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва ім. Т. Г. Шевченка. Які види туризму можливо просувати на даній території? Запропонуйте шляхи покращення розвитку туризму у м. Рівне.

Література: [2, 7, 11, 31, 36-38]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2

Нормативно-правове забезпечення в галузі охорони ПЗТ.

Мета: ознайомитись з національними та міжнародними нормативно-правовими документами в галузі охорони біологічного та ландшафтного різноманіття

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: охорона природи, конвенція, угода, декларація, кодекс.

Робота в аудиторії: 4 години

Самостійна робота: 8 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. Види міжнародних нормативно-правових документів. Яка відмінність: декларація, конвенція, хартія, кодекс?
2. Використовуючи роздатковий матеріал скласти перелік міжнародних і національних організацій, які займаються проблемами охорони природи.
3. Законодавство України у сфері охорони природи
4. Провести аналіз активності України у діяльності з охорони природи. Участь України в міжнародних угодах щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття представити у вигляді таблиць 2-4:

Таблиця 2 – Перелік всесвітніх базових міжнародних нормативно-правових документів про збереження біологічного та ландшафтного різноманіття

Назва, місце, рік підписання документу	Правовий документ щодо участі України	Мета та основні положення документу

Таблиця 3 – Перелік всеєвропейських базових міжнародних нормативно-правових документів про збереження біологічного та ландшафтного різноманіття

Назва, місце, рік підписання документу	Правовий документ щодо участі України	Мета та основні положення документу

Таблиця 4 – Перелік регіональних базових міжнародних нормативно-правових документів про збереження біологічного та ландшафтного різноманіття

Назва, місце, рік підписання документу	Правовий документ щодо участі України	Мета та основні положення документу

5. Ознайомитись з методикою розрахунку розміру компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання).

Завдання складається з п'яти задач (вихідні дані у викладача):

1. На території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва було пошкоджено віковичну липу, яка є ботанічною пам'яткою природи, до ступеня неприпинення росту. Діаметр дерева F см.
2. На території природного заповідника порушник на легковому автомобілі проїхав 900 метрів по забороненому для проїзду транспорту місці, у нього вилучено X об'єктів рослинного світу.
3. Під час екскурсії на території карстово-спеологічного заказника мало місце пошкодження стін і стелі внаслідок написів та подряпин площі S_1 , забруднення печери внаслідок покинутого сміття S_2 , порушник у печері випалив 2 сигарети.
4. При проведенні контрольного рейду в мисливських угіддях було затримано порушника, який полював без картки дозволу на відстріл. У порушника було вилучено Y особин тваринного світу.
5. При затриманні бракон'єра з забороненим знаряддям лову вилучено Z об'єктів їхтіофауни.

Вихідні дані до виконання завдання

Вари- ант	X	S_1	S_2	F	Y	Z
1	Цибуля ведмежа: 100 екз.	2 м ²	2 консервних бляшанки	1,7 м	1 чапля сіра, 5 куріпок білих	14 лящів, 1 в'язь
2	Баранець звичайний: 15 екз.	68 см ²	1 пет-пляшку, 1 пачку від сигарет	98 см	4 фазани звичайних, 3 зайця-русака	3 щуки, 1 сом
3	Смілька литовська: 50 екз.	1,2 м ²	1 шматок паперу, 1 скляну пляшку	1,54 м	4 куніці, 2 бобри	1 сом, 2 товстолобика
4	Горицвіт весняний: 50 екз.	95 см ²	1 порожню пачку з-під соку	75 см	1 лось, 2 зайця- русака	5 карасів, 3 сазани
5	Сон чорніючий 10 екз.	3 м ²	1 поліетиленовий пакет, 3 пет-пляшки	85 см	1 козуля, 1 борсук	2 форелі, 1 лящ
6	Підсніжник білосніжний: 40 екз.	20 см ²	2 консервних бляшанки	1,45 м	3 чаплі сірих, 1 лисиця	3 плітки, 1 лящ
7	Зозуліні черевички справжні: 10 екз.	80 см ²	1 пет-пляшку, 1 пачку від сигарет	79 см	1 кабан, 3 бобра	6 карасів, 1 лящ
8	Булатка великоквіткова: 40 екз	50 см ²	1 шматок паперу, скляну пляшку	1,5 м	1 ондатра, 4 бобра	3 щуки, 5 линів
9	Лілія лісова: 15 екз.	7 м ²	1 порожню пачку з-під соку	68 см	2 зайця-русака, 1 лисиця	2 білих амури, 7 товстолобик
10	Любка зеленоквіткова: 25	1,7 м ²	1 поліетиленовий пакет,	95 см	2 фазана, 2 бобра	3 сома, 1 лящ

	екз.		3 пет-пляшки			
11	Булатка великоквіткова: 20екз.	30 см ²	1 аркуш паперу, 1 скляну пляшку	78 см	4 перепела, 1 засць-русак	2 плітки, 3 товстолобика
12	Любка дволиста: 40 екз.	5 м ²	1 порожню пачку з-під соку	69 см	2 лисиці 1 бобер	2 шуки, 5 карасів
13	Орлики трансильванські 35 екз.	85 см ²	1 поліетилено-вий пакет, 3 пет-пляшки	1,6 м	1 лось, 3 зайця-русака	4 верховодки, 2 ляща
14	Ясенець білий: 36 екз	98 см ²	1 порожню пачку з-під соку, 2 кробки	88 см	1 кабан, 2 куниці	3 лящі, 1 сом
15	Коручка темно-червона: 20 екз.	90 см ²	1 поліетилено-вий пакет, 4 пет-пляшки	1,6 м	1 ондатра, 2 бобра	2 шуки, 2 товстолобика
16	Гніздівка звичайна: 15 екз.	55 см ²	1 порожню пачку з-під соку	64 см	1 кабан, 3 гуся	7 карасів, 2 шуки
17	Сверція багаторічна: 28 екз.	3,1 м ²	1 поліетилено-вий пакет, 3 пет-пляшки	1,5 м	3 3 чаплі сірих, 4 1 лисиця	4 лящі, 2 в'юни
18	Беладонна звичайна: 2 екз.	3,8 м ²	1 порожню пачку з-під соку	1,25м	2 бобра, 1 лебідь-шипун	1 сом, 2 шуки
19	Росичка середня 50 екз	10 см ²	1 поліетилено-вий пакет, 3 пет-пляшки	1,18м	2 вовка, 1 заяць-русак	5 лящів, 6 линів
20	Товстянка звичайна 40 екз	70 см ²	2 скляних пляшки, 1 коробка	97 см	1 олень благородний, 5 зайців-русаків	7 верховодок, 5 лящів

Завдання для самостійної роботи:

1. Зібрати інформацію про порушення, які відбуваються на території природно-заповідних об'єктів України та запропонувати шляхи боротьби із цим явищем. Підготувати повідомлення у вигляді мультимедійної презентації.

Література: [14, 16, 17, 21, 22, 24, 26-28, 39]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

Оцінка значущості мережі природно-заповідного фонду території за загальними та спеціалізованими показниками

Мета: оволодіти методикою оцінки значущості мережі природно-заповідного фонду території

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття:
відсоток заповідності, індекс інсуляризованості, мережа природно-заповідного фонду, соціологічна цінність природно-заповідних об'єктів, репрезентативність природно-заповідних територій.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для роботи в аудиторії:

1. Що таке репрезентативність? Види репрезентативності: біологічна, географічна, геосозологічна. Необхідно проаналізувати представленість природно-заповідних об'єктів в системі природного районування. Оцінити репрезентативність природно-заповідного фонду заданої території в системі:

- геоботанічного районування;
- фізико-географічного районування;
- гідрологічного районування;
- агрогрунтового районування;
- зообіогеографічного районування.

В якій природно-географічній зоні найвищий ступінь репрезентативності тваринного світу у природно-заповідному фонді України?

Вихідні дані. Основою для виконання завдання є викопіровка території, перелік природно-заповідних об'єктів даної території, їх площа та коротка характеристика (за завданням викладача)

2. Провести оцінку значущості мережі природно-заповідного фонду заданої території за загальними та спеціалізованими показниками.

Дати відповіді на питання:

Вихідні дані. Карти природного районування, природно-заповідний фонд певної території (за завданням викладача)

Інформаційно-методичний матеріал

Головне завдання природно-заповідного фонду полягає у збереженні природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу у відповідних регіонах для забезпечення сталого розвитку екосистем та підтримання загального екологічного балансу у природному середовищі. Для досягнення даної мети ПЗФ повинен бути максимально екологічно репрезентативним, тобто має відображати екологічні, біогеографічні і ландшафтні особливості природного середовища певного регіону.

До загальних показників значущості ПЗФ відносяться:

1. *Загальна кількість природно-заповідних територій та об'єктів певної території ($N_{\text{заг}}$)* (адміністративних, фізико-географічних, геоботанічних областей, районів й інших одиниць адміністративного та природного районування).

2. *Загальна площа ПЗФ певної території, ($S_{\text{пзф}}$), га.*

3. *Відсоток заповідності території*, тобто відношення площі природно-заповідного об'єктів (ПЗО) певної території ($S_{пзф}$) до її загальної площі ($S_{заг}$)

4. *Відсоток суворості заповідності ($S_{с.з}$)*, тобто відношення площі ПЗО певної території із суворим режимом (природні заповідники, заповідні зони біосферних заповідників та національних природних парків) (S_1): а) до загальної площі регіону ($S_{заг}$) та площі природно-заповідних територій регіону ($S_{пзф}$)

5. *Ступінь розчленованості (інсуляризованості) природно-заповідних територій (I)*, який складається з двох компонентів (I_T і I_N).

На думку Ю.А. Злобіна та його співавторів гранична площа ПЗО, яку можна вважати екологічно стабільною складає 50 га.

Компонент I_T визначається як відношення площі (S_n) відносно нестійких природно-заповідних територій (площа яких менша 50 га) до загальної площі ПЗФ ($S_{пзф}$): $I_T = S_n / S_{пзф}$

Значення I_T лежать у межах від 0 (інсуляризованість повністю відсутня) до 1 (інсуляризованість максимальна, всі природно-заповідні об'єкти нестійкі).

Компонент I_N визначається як відношення кількості нестійких природно-заповідних об'єктів (N_1) до загальної кількості природно-заповідних об'єктів в даному регіоні (N) $I_N = N_1 / N$

У цілому індекс інсуляризованості території (I) буде дорівнювати:

$$I = (S_1/S + N_1/N)/2$$

Чим вище значення I, тим значнішу роль в загальній території, що охороняється, відіграють дрібні ділянки, що не мають екологічної стабільності, їх роль у збереженні генофонду незначна.

6. *Рівномірність розподілу природно-заповідного фонду по певній території*. Вона оцінюється за бальною шкалою: 1 бал- нерівномірний розподіл; 2 бали- відносно рівномірний розподіл; 3 бали- рівномірний розподіл.

7. *Ландшафтна репрезентативність*, тобто представленість у мережі природно-заповідних територій основних елементів ландшафту певної території. Оцінюється за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 бали - задовільна, 3 бали - достатня, 4 бали - висока, 5 балів – дуже висока.

8. *Характеристика якісного складу природно-заповідного фонду певної території*. За класифікацією природно-заповідних територій, прийнятій в Україні, виділяється 11 категорій (природні і біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказника, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки).

До спеціалізованих показників оцінки природно-заповідної мережі відносяться їх **ботанічна, фауністична, гідрологічна, господарська** й інші

цінності:

1) **ботанічна** значущість ПЗО оцінюється за такими критеріями:

а) **флористичні** (флористична репрезентативність та унікальність).

б) **ценотичні** (ценотична репрезентативність та унікальність).

При виборі ділянок для заповідання з метою збереження їх біологічного різноманіття надзвичайно важливим є оцінка флористичного складу даної території, яка може оцінюватись за такими флористичними критеріями:

1) багатство видів рослин;

2) таксономічна різноманітність (співвідношення типів, класів, сімейств, родин і, у першу чергу, видів);

3) екологічна різноманітність видів рослин;

4) різноманітність життєвих форм видів рослин;

5) кількість видів, занесених до Червоної книги України;

6) кількість видів, занесених до Європейського Червоного Списку, Міжнародних Червоних списків, Бернської конвенції тощо;

7) кількість видів, занесених до регіональних списків (адміністративних областей);

8) кількість реліктових та ендемічних видів;

9) кількість видів на межі ареалу

При плануванні мережі ПЗТ бажано, щоб кожна одиниця флористичного районування будь-якого рангу мав хоча б одну репрезентативну для себе ПЗТ, в якій відбивалися б як характерні, типові його риси, так і риси унікальні. При створенні ПЗТ необхідно враховувати наявність не тільки рідкісних але і фонових видів рослин. Оцінюється за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 - задовільна, 3 - достатня, 4 - висока, 5 – дуже висока.

б) **ценотична репрезентативність та унікальність**

Ценотична репрезентативність та унікальність оцінюється представленистю в регіональній природно-заповідній мережі типових та рідкісних рослинних угруповань (за Зеленою книгою України).

Оцінюється за п'ятибальною шкалою (1 бал - низька, 2 - задовільна, 3 - достатня, 4 - висока, 5 - дуже висока).

2). **Фауністична репрезентативність та унікальність ПЗТ** може оцінюватись:

а) кількістю видів, занесених до Червоної книги України;

б) кількістю регіональних рідкісних видів фауни;

в) біорізноманітністю її тваринного світу;

г) як місце гніздування та розмноження птахів;

г) як місце нересту цінних порід риб тощо.

Оцінюється за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 - задовільна, 3 -

достатня, 4 - висока, 5 – дуже висока.

3). **Гідрологічна цінність природно-заповідних територій** оцінюється такими критеріями:

а) *водоресурсність*, яка визначається такими параметрами:

- об'ємом водних ресурсів високого якісного складу;
- водоохоронним значенням території;
- водорегулюючим значенням території;

б) *типовістю (репрезентативністю)* гідрологічних об'єктів, яка визначається такими параметрами:

- часткою площі гідрологічно-заповідних об'єктів від однотипної площі даного регіону або області:

$$k_1 = S_1/S_2 \cdot 100, \%$$

де S_1 - площа гідрологічно-заповідної території (болота, озера), га; S_2 - площа однотипної території (боліт, озер) регіону або області, га.

- часткою об'єму водних ресурсів гідрологічно-заповідних територій:

$$k_2 = (V_{г.-з.}/V) \cdot 100, \%$$

де $V_{г.-з.}$ - об'єм водних ресурсів гідрологічно-заповідної території, м³; V - об'єм водних ресурсів в даному регіоні або області, м³.

в) *рідкісністю та унікальністю гідрологічних явищ*

г) *наявністю водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення.*

4) **Гідрологічна цінність природно-заповідних територій** може оцінюватись за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 бали - задовільна, 3 бали - достатня, 4 бали - висока, 5 балів – дуже висока.

5) **Народногосподарська цінність територій** визначається запасами високоякісної питної води, лікарських рослин, ділової деревини, харчових продуктів, мінеральної води, лікувальної ропи і мулу, а також рекреаційними ресурсами. Може оцінюватись за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 - задовільна, 3 - достатня, 4 - висока, 5 – дуже висока.

Завдання для самостійної роботи:

1. Засвоїти теоретичний матеріал.
2. Підготуватись до модульного тестування:

Література: [2, 3, 19]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4

Визначення естетичної цінності ландшафтів з метою їх заповідання

Мета: ознайомитись з поняттям естетичної оцінки природних територій та методикою проведення естетичної оцінки.

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття:
естетична оцінка, географо-естетичні критерії, психолого-естетичні критерії.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для роботи в аудиторії:

За результатами польових досліджень здійснити обробку даних і зробити висновок про естетичну цінність території

Вихідні дані. Картосхема природної території, характеристика пейзажу (за завданням викладача).

Інформаційно-методичний матеріал

Відомо, що матеріальне і духовне життя кожного етносу тісно пов'язано з природними умовами місцевості його проживання. Крім того, різноманіття ландшафтів, мальовничість пейзажів, їх привабливість та краса є потужним природним рекреаційним ресурсом, що сприяє оздоровленню населення, зокрема, відновленню його психічного здоров'я. Естетичне сприйняття - найважливіший акт духовного освоєння дійсності. В ландшафтній географії воно часто називається **перцепцією ландшафту** (від лат. *perceptio* — уявлення, сприйняття).

Законом України „Про природно-заповідний фонд України” передбачено збереження і охорона природних територій, які поряд з природоохоронною, науковою, рекреаційною цінностями, мають високу естетичну цінність.

Естетична цінність природних територій визначаються їх унікальністю як яскравого об'єкта і предмета творчості та натхнення, які служать вихованню глибокої екологічної культури та сприяють вдосконаленню естетичних уявлень.

Естетична оцінка спрямована на визначення естетичної цінності ландшафтів з метою створення або зонування об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ).

Естетична оцінка проводиться одним або декількома експертами в такій послідовності:

1 етап. Попередній. *Позначення території на картографічних матеріалах.* Збір довідкових матеріалів. Опитування місцевих краєзнавців. Об'єкт повинен бути, по можливості, однорідним, цілісним, відносно невеликим. і не повинен мати територій інтенсивного господарського освоєння. У випадку значної неоднорідності об'єкту або його роздрібненості антропогенною інфраструктурою, доцільно виділяти кілька ділянок і оцінювати кожну з них окремо.

При проведенні естетичної оцінки варто враховувати, що під антропогенними об'єктами та сильно зміненими людиною територіями повинно знаходитися не більш ніж 20% площі ділянки.

2 етап. Підготовчий. *Вибір опорних точок маршрутів польових досліджень ландшафтів (пейзажів).* Пейзаж — слово французьке, позначає певну місцевість, точніше її вид. Пейзажі можуть розрізнятися за складністю композиційного облаштування. Вони можуть бути односюжетні, двосюжетні, трьохсюжетні, багатосюжетні (панорамні).

Пейзаж розглядається з видових точок або видових маршрутів. Ніколаєв В.А. виділяє такі категорії видових точок:

- точка вузького (щільового) огляду з кутом менше 30^0 (її називають „віста”);
- точки секторного огляду — 30^0 — 115^0 ;
- точки панорамні — 120^0 — 140^0 .

За глибиною пейзажної перспективи видові точки поділяють на три групи:

- точки найближчої перспективи, види з яких пейзаж видно у межах десятків метрів;
- точки середньої перспективи, які дозволяють огляд на сотні метрів;
- точки далекої перспективи, які охоплюють декілька кілометрів.

Глибина перспективи залежить від рельєфу місцевості, в тому числі висотного положення самої видової точки.

Вибір видових точок і видових маршрутів — одна з найвідповідальніших операцій при естетичній оцінці територій з метою їх заповідання. Вони повинні вибиратись не тільки із умови естетичної оцінки, але й з умови екологічної, тобто бути доступними і комфортними для масового відвідувача.

Опорні точки повинні бути, по можливості, рівномірно розподілені на ділянці, а маршрут — охоплювати якнайбільше визначних пам'яток. У залежності від площі об'єкту рекомендується обирати таку кількість опорних точок :

Площа об'єкту, га	Точковий (<1)	1-10	10-100	100-1000
Кількість опорних точок	3	4	5	6

Якщо обстежується точковий об'єкт, опорні точки варто вибирати за межами об'єкту з таким розрахунком, щоб оцінити його з найбільш виразних боків.

Якщо ж об'єкт занадто великий (>1000 га .) і містить у собі різноманітні ділянки, і кожна з них оцінюється окремо.

3 етап. Польовий. *Дослідження на опорних точках.* На опорних точках, намагаючись при цьому дотримуватися тиші і зосередивши увагу на сприйнятті краси природи, експерт заповнює бланк „Форми 1”. При цьому

здійснюється фотографування місцевості. На кожній опорній точці повинно бути зроблено не менше 1-ї фотографії, а ще краще зробити панорамну зйомку. Після польового дослідження друкуються фотографії форматом 13х18 см., які потім додаються до Наукового обґрунтування запроектованого об'єкту ПЗФ.

При необхідності маршрут може бути розбитий на окремі частини, які будуть оцінюватися за кілька разів.

4 етап. Аналітичний. Обробка результатів. Після закінчення польової частини дослідження експерти заповнюють бланк „Форма 2” (див. додаток 2). Потім підраховують середній бал по точках для кожного з критеріїв „Форми 1”. середні бали підсумовують, до них додають сумарний бал за критеріями „Форми 2”. У результаті здійснених математичних операцій отримуємо загальний бал, який вказує на рівень естетичної цінності ландшафту запроектованого об'єкту ПЗФ.

Якщо загальний бал дорівнює 24,1 – 32,0 бала, ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкта ПЗФ загальнодержавного значення.

Якщо загальний бал дорівнює 16,1 - 24,0 бала, ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкта ПЗФ місцевого значення.

Якщо загальний бал дорівнює 0 – 16,0 балів, то ділянка не має видатної естетичної цінності, але може бути рекомендована до заповідання за іншими критеріями (наприклад, різноманітністю ландшафтів, наявністю рідкісних та малопоширених рослин, багатством біорізноманіття тощо).

За результатами дослідження складається документ „Результати проведення естетичної оцінки території” (додаток 3), в якому вказуються: назва, площа та розташування об'єкта, бали естетичної оцінки, рекомендована категорія заповідності, терміни проведення оцінки та склад експертної комісії.

5 етап. Заключний. Підготовка наукового обґрунтування. Якщо сумарний бал естетичної оцінки складає більше 16,1 балів, то дана територія може бути представлена до створення на ній природно-заповідного об'єкта місцевого або загальнодержавного значення. Для цього готується наукове обґрунтування.

Естетична оцінка ландшафтів проводиться за двома групами критеріїв:

1. Психолого-естетичними, які визначають ступінь впливу пейзажів на психіку людини, вони заповнюються на кожній опорній точці.

2. Географо-естетичними, які визначають ступінь естетичної цінності окремих компонентів ландшафту та їхньої сукупності, їх заповнюють по закінченні польового етапу досліджень.

Психолого-естетичні критерії оцінки ландшафтів

№ опорної точки	Характеристика пейзажу, що відкривається	Дата спостереження	Час спостереження	Оцінка за критеріями, балів			
				1. (С)	2. (З)	1. (Н)	1. (Д)
1	Річка з мальовничими берегами, вдалині ліс						
2	Дубовий ліс з віковичними дубами на лесових пагорбах						
3	Видно болотний масив з невисокими вербами та пригніченими соснами						
4	Село на пагорбі, попереду невеликий гайок						
5	Поле пшениці з гідротехнічними спорудами						
6	Соснові насадження 60 -70 років						
			Середній бал за кожним з критеріїв				
			Сума середніх балів за всіма критеріями				

Оцінка проведена:

(прізвища, ініціали та підписи експертів, дата)

№	Критерій	Умови оцінки пейзажів, що відкриваються		
		у 0 балів	у 2 бали	у 4 бали
1.	Спокій (С) (відчуття спокою, розслаблення, споглядання)	Пейзаж некрасивий, сумовитий, заспокоєнню, розслабленню і спогляданню не сприяє	Помірно мальовничий пейзаж, який сприяє заспокоєнню, розслабленню і спогляданню, але не довго	Дуже мальовничий пейзаж, сприяє тривалому заспокоєнню, розслабленню і спогляданню
2.	Захоплення (З) (відчуття захоплення, благоговіння, священності)	Пейзаж невиразний, залишає байдужим	Пейзаж досить виразний, але захоплення, благоговіння, відчуття священності не викликає	Величний, грандіозний пейзаж, що викликає сильне захоплення, благоговіння, відчуття священності
3.	Незайманість (Н) (Відчуття незайманості, дикості, віддаленості від цивілізації)	Віддаленість від цивілізації, незайманість і дикість не відчуваються	Відчувається віддаленість від цивілізації, але не має відчуття дикості, незайваності	Гостро відчувається незайманість, дикість місцевості, віддаленість від цивілізації
4.	Душевне піднесення (Д) (відчуття душевного піднесення, викликане звуками і запахами природи)	Переважають звуки і запахи антропогенного, походження, які не викликають душевного піднесення	Звуки і запахи природи змішуються із звуками і запахами антропогенного походження	Повнота лише природних звуків і запахів, що викликають душевне піднесення

Географо-естетичні критерії оцінки ландшафту

№	Критерій	Бал
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуючись красою природи	
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких, як химерні скелі, водоспади, вікові дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятники історії і культури тощо.	
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	
5.	Виразність рельєфу місцевості	
6.	Виразність водних об'єктів	
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	
Сумарний бал за критеріями		

Оцінка проведена:

(прізвища, ініціали та підписи експертів, дата)

Ключ до заповнення Форми 2

1	Критерій	Умови оцінки місцевості		
		0 балів	1 бал	2 бали
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	є антропогенні об'єкти, які сильно порушують ландшафт	є антропогенні об'єкти, які незначно порушують ландшафт	Всі антропогенні об'єкти гармонійно вписуються в ландшафт
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуючись красою природи	Мальовничі урочища відсутні	Є декілька (2-3) мальовничих урочищ	Є більше 3-х мальовничих урочищ (або, якщо ділянка невелика, вона сама по собі є мальовничим урочищем)
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких, як химерні скелі, водоспади, віковічні дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятники історії і культури тощо.	Визначні пам'ятки відсутні	Незначна кількість визначних пам'яток	Багато різноманітних визначних пам'яток (або, якщо ділянка невелика, вона сама по собі є визначною пам'яткою)
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	Оглядові майданчики відсутні	Є один оглядовий майданчик	Є декілька оглядових майданчиків у різних місцях з різними краєвидами
5.	Виразність рельєфу місцевості	Місцевість рівнинна	Горбиста або пересічена місцевість	Рельєф сильно горбистий чи гірський

6.	Виразність водних об'єктів	Водні об'єкти відсутні, або споглядання їх утруднене (наприклад, у разі сильного заростання узбережжя очеретом)	Присутні (або межують з ділянкою) здебільшого невиразні водні об'єкти з каламутною водою, рівним узбережжям тощо	Більшість присутніх (або тих, що межують) водних об'єктів виразні, тобто мають мальовничі береги, чисту воду тощо
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	Ділянка вкрита одноманітною деревиною або трав'янистою рослинністю (голий степ, луки, суцільний сосновий ліс)	Рослинність на ділянці представлена щонайменше двома угрупованнями, які чергуються між собою (березові гайки в хвойному лісі)	На ділянці чергуються декілька (більш 2-х) рослинних угруповань (хвойний ліс з березовими гайками та галявинами)
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	Можна зустріти лише комах, дрібних звірів і птахів	Можна зустріти великих звірів і птахів	Можна зустріти групи крупних звірів і птахів, а також хижаків

Результати проведення естетичної оцінки території

”_____”
(вказується назва ділянки)

Місце розташування :

- адміністративна область _____
- район (місто) _____

Площа запропонованої до заповідання ділянки:

усього _____ га, у т.ч. суші _____ га
акваторії _____ га

За результатами естетичної оцінки ця ділянка рекомендована до охорони шляхом включення її до складу природно-заповідного фонду України в якості

(вказується рекомендована категорія)

Сумарний бал естетичної оцінки _____ балів
у т.ч. психолого-естетичної оцінки _____ балів
географо-естетичної оцінки _____ балів

Терміни проведення оцінки : з _____ по _____
Естетичну оцінку проведено експертною комісією в складі :

(прізвища, ініціали та підписи експертів, дата)

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення про естетично цінні ландшафти.

Література: [10, 13]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №5

Мережа природоохоронних територій Європи

Мета: ознайомитись з природно-заповідними територіями Європи.

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття:
екомережа, смарагова мережа, Зелений пояс Європи, Натура 2000.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для роботи в аудиторії:

1. Пан'європейська екомережа. Історія виникнення поняття екомережі. Які закони України прийнято виключно з проблеми формування екомережі?
2. Основні структурні елементи екомережі. Нанести на карту основні сполучні елементи екомережі України. Які категорії земель входять до національної екологічної мережі України?
3. Доповніть твердження:
Всеєвропейська екологічна мережа має об'єднати існуючі осередки природного різноманіття європейського значення в єдину територіальну систему, що простягатиметься від _____ до _____.
4. Території відновлення. Що таке резервування природних територій? У чому полягає сучасна криза резервування природних територій?
5. В якій природно-географічній зоні найвищий ступінь репрезентативності тваринного світу у природно-заповідному фонді України
6. Відмінності між Смарагдовою мережею і мережею Натура 2000.
7. На виконання якої конвенції створено Смарагдову мережу і мережу Натура 2000?
8. Нанести на карту маршрут «Зеленого поясу Європи», навести коротку характеристику його структурних елементів.

Література: [2, 5, 11, 27, 39]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №6

Заповідники та їх природоохоронна роль

Мета: дізнатись про роль заповідників у збереженні унікальних та типових екосистем, біорізноманіття та генофонду видів України та світу

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: природний заповідник, біосферний заповідник, функціональне зонування, охорона природи.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. Яка категорія ПЗФ України називається природним заповідником, біосферним заповідником?
2. Чи проводиться функціональне зонування природних і біосферних заповідників?

3. Що таке біосферний резерват? За рішенням якого органу (організації) створюється мережа біогенетичних резерватів?
4. Які транскордонні біосферні резервати на Україні?
5. На контурну карту нанести всі природні і біосферні заповідники України
6. Інформацію про природні і біосферні заповідники узагальнити у вигляді таблиці (роздатковий матеріал)
7. Біосферні заповідники, біосферні резервати України та світу у світовій спадщині ЮНЕСКО.
8. На контурну карту нанести існуючі та перспективні транскордонні природоохоронні території. Скільки на даний час у степовій зоні заповідників? В Українському Поліссі? Скільки природних і біосферних заповідників у Карпатах?

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення у вигляді мультимедійної презентації про діяльність заповідників. При підготовці повідомлення охарактеризувати історію виникнення і розвитку національного парку, його місцезнаходження (адміністративне, географічне), природні умови; статус і завдання; структура території та вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів; основні природні комплекси і рівень їх збереженості; види рослинного і тваринного світу, які охороняються; вказати перспективи розвитку; висвітлити найголовніші результати діяльності заповідника.
2. Зібрати інформацію про порушення, які відбуваються на території Рівненського природного заповідника.
3. Вплив війни на заповідники.

Література: [1-3, 5-9, 11, 15, 22, 27, 31]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №7

Національні природні парки і регіональні ландшафтні парки та їх роль у збереженні ландшафтного та біорізноманіття

Мета: ознайомитись з категорією національний природний парк та дізнатись про роль національних природних парків у туристичній діяльності України та світу

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, функціональне зонування, відвідування туристами, охорона природи, рекреація.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. Яка категорія ПЗФ України називається національним природним парком, регіональним ландшафтним парком?
2. На контурну карту нанести всі НПП України в порядку збільшення площі. Інформацію про НПП занести у таблицю (роздатковий матеріал).
3. Які зони виділяють на території національних парків, а які на території регіональних ландшафтних парків? Інформацію представити у вигляді таблиці:

Таблиця 5 - Функціональне зонування території національних природних парків України

Зона	Характеристика

4. Назвіть національні природні парки та регіональні ландшафтні парки Рівненської області
5. Назвіть найстаріший у світі національний парк. Коли він був створений?
6. Назвіть перший національний парк у Європі.
7. НПП в світовій природній спадщині
8. Використовуючи дані Державної служби статистики написати який національний парк приймає найбільше відвідувачів, а який найменше.
9. Провести порівняння кількості відвідувань національних природних парків України і іншої країни за вибором

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення у вигляді мультимедійної презентації про діяльність національних природних парків України. При підготовці повідомлення охарактеризувати історію виникнення і розвитку національного парку, його місцезнаходження (адміністративне, географічне), природні умови; статус і завдання; структура території та вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів; функціональне зонування, характеристика зон; основні природні комплекси і рівень їх збереженості; види рослинного і тваринного світу, які охороняються; вказати перспективи розвитку; висвітлити найголовніші результати діяльності парку. Обов'язково додати картосхему парку з зазначенням функціональних зон.
2. Зібрати інформацію про порушення, які відбуваються на територіях національних природних парків. Вплив війни на НПП.

Література: [1-3, 5-9, 11, 12, 15-17, 19, 23, 25-27, 32, 37]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №8

Заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи та їх природоохоронна роль

Мета: дізнатись про роль заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи у збереженні унікальних та типових екосистем, біорізноманіття та генофонду видів України та світу

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: заказник, пам'ятка природи, заповідне урочище, охорона природи.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. Які ПЗО називаються заповідними урочищами, пам'ятками природи, заказниками?
2. На які типи поділяються заказники залежно від цільового призначення та необхідного режиму охорони?
3. На які типи поділяються пам'ятки природи залежно від характеру, походження і необхідного режиму охорони?
4. Яких типів бувають заповідні урочища?
5. Як можна визначити чи підлягає заповіданню вікове дерево?
6. Всеукраїнський конкурс "Національне дерево України"
7. Назвіть найстаріше дерево України, міста Рівного.

Інформаційна довідка про дерева-старожили міста Рівного

"....Найбільше старих дерев росте поблизу краєзнавчого музею. Там і 340-річна липа серцелиста, і шість ясенів, яким по 160 та 110 років, і понадстолітній клен. Окрім того, п'ять 170-літніх лип ростуть на перетині вулиць Хвильового та Гребінки, а їхня ровесниця - поблизу діагностичного центру, посеред тротуару на перехресті вулиць 16 Липня та Драгоманова. Окрім того, дві 170-літні липи є на території Свято-Успенського храму на вулиці Шевченка. Є у Рівному і два 300-річних дуби: на перехресті вулиць Остафова та Гребінки, а також на території дитячого садка на вул. Гоголя, 14. Загалом у Рівному екологічний центр при Палаці дітей та молоді нарахував 31 дерево-старожил..." (за матеріалами "Рівне Вечірне". Інтернет-ресурс: <https://rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=038278>)

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення про можливості здійснення туристичної діяльності на природно-заповідних об'єктах України.

2. У вигляді мультимедійної презентації підготувати повідомлення про найстаріші дерева України, зокрема про всеукраїнський конкурс "Національне дерево України", про найстаріші дерева світу
3. Вплив війни на заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи.

Література: [2-8, 16, 31, 36, 38]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №9

Штучно створені природно-заповідні об'єкти

Мета: дізнатись про роль штучно створених природно-заповідних об'єктів у збереженні біорізноманіття та туристичній діяльності

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: зоопарк, дендропарк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, охорона природи.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для обговорення в аудиторії:

1. Які категорії природно-заповідного фонду називаються дендропарком, ботанічним садом, зоопарком, парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва
2. Інформацію про штучно створені природно-заповідні території узагальнити у вигляді таблиці:

Таблиця 6 - Особливості штучно створених природно-заповідних територій

№	Назва категорії	Мета створення	Зонування
1	Зоопарк		
2	Ботанічний сад		
3	Дендропарк		
4	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва		

3. Назвати перші ботанічні сади України та світу
4. Найбільш відомі дендропарки України і світу

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення про перші ботанічні сади світу

Література: [2, 3, 5, 20, 31, 36, 38]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10

Інструменти ГІС та ДЗЗ для моніторингу природних територій

Мета: ознайомитись із можливостями інструментів ГІС та ДЗЗ для моніторингу природних територій

Основні питання, що розглядаються під час практичного заняття: ДЗЗ, ГІС, Google Earth Pro, Copernicus browser, iNaturalist.

Робота в аудиторії: 2 години

Самостійна робота: 4 годин

Завдання для роботи в аудиторії:

1. Ознайомитись із функціоналом ресурсів Google Earth Pro, Copernicus browser, iNaturalist та ін. для вивчення природних об'єктів

Завдання для самостійної роботи:

1. Зробити фото-спостереження за допомогою ресурсу iNaturalist

Література: [40]

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Волошинова Н. О., Бачук В. А., Грищенко Ю. М. Заповідний край лісів, боліт, озер. Рівне : Видавництво ВАТ «Рівненська друкарня», 2007. 200 с.
2. Грищенко Ю. М. Основи заповідної справи : навч. посіб. Рівне : РДТУ, 2001. 241 с.
3. Грищенко Ю. М., Якимчук А. Ю. Природно-заповідні території та об'єкти лісового фонду (організація, охорона, управління) : навч. посіб. Рівне : Волинські обереги, 2007. 144 с.
4. Дідух Я. П. Рослинність Вишневої гори та її околиць. Київ. 2023. 142 с. URL: https://botany.kiev.ua/doc/diduh_monog_2023_2.pdf
5. Заповідна справа в Україні : навч. посіб. / За ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. К. : Географіка, 2003. 306 с
6. Заповідники і національні парки України. К.: Вища школа, 1999. 232 с.
7. Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть. Канів, 1999. 224 с.
8. Кушнірук Ю. С., Яковичина М. С. Конспект лекцій з дисципліни «Екологічні мережі». Рівне : НУВГП, 2011 38 с. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/767/>
9. Кушнірук Ю. С. Рекреація : навчальний посібник. Рівне : НУВГП, 2015.
10. Методичні вказівки до виконання практичного заняття «Естетична оцінка природних територій з метою їх заповідання» для студентів напряму «Екологія та охорона навколишнього середовища» / Ю. М. Грищенко. Рівне : НУВГП, 2006, 12 с.
11. Міждержавні природно-заповідні території України / під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. Київ: Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. 1998. 132 с.
12. Організація екскурсійної діяльності : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Л. А. Слатвінська. Умань : Візаві, 2022. 205 с. URL: <https://surl.li/jzalok>
13. Пархісенко Л. В., Сесін В. А. Методичні рекомендації щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання. К. : Державна служба заповідної справи, 2002.
14. Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : Постанова КМУ від 10 травня 2022 р. № 575 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF#n20>
15. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення : довідник / редколегія: В. Б. Леоненко та ін. Київ, 1999. 240 с.
16. Про природно-заповідний фонд України : Закон України № 2457-ЧІІ від 16.06.1992. Редакція від 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

17. Про туризм : Закон України № 325/95-ВР від 15.09.1995. Редакція від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навчальний посібник. 2025. 428 с.
19. Хільчевський В. К., Гребінь В. В. Водні об'єкти України та рекреаційне оцінювання якості води : навч. посібник. Київ : ДІА, 2022. 240 с.
19. Якимчук А. Ю. Економіка та організація природно-заповідного фонду : монографія. Рівне : Ред.-вид. Центр НУВГП, 2007. 208 с.

Допоміжна

20. Виговський Д. С., Конарівська О. Б., Яковишина М. С. Розвиток туризму та рекреації на базі історичних садів та парків: досвід для України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2024. № 4 (84) DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-4-9903>.
21. Волкова Л. А., Яковишина М. С. Особливості еколого-просвітницької роботи на порушених територіях зони Полісся. *Екологія. Довкілля. Енергозбереження*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присв. 90-річчю Нац. ун.-ту «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка» (3-4 грудня 2020 року). Полтава : НУПП, 2020. С.139–142. URL: <https://surl.li/xitkwz>
22. Гопчак І. В., Яковишина М.С. Вплив рекреаційного навантаження на екосистеми Білоозерського масиву Рівненського природного заповідника. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Рівне : НУВГП, 2020. Вип. 2 (90). С. 3–15.
23. Грищенко Ю. М., Якимчук А. Ю., Яковишина М. С., Мартинюк А. М. Регіональні ландшафтні парки Рівненської області. *Екологічний вісник*. 2003. № 9-10. С. 26–30.
24. Громаченко К. Ю., Яковишина М. С., Вітрук Н. О. Міжнародний досвід рекреаційного використання порушених земель. *Вісник НУВГП. Сер. С.-г. науки*. Рівне : НУВГП, 2022. Вип.2. С. 55–69. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/24117/>
25. Коротун С. І., Яковишина М. С. Особливості використання природоохоронних територій у туристичній діяльності України і республіки Польща. *Вісник НУВГП*. Вип. № 2 (74). Рівне : НУВГП, 2016. С. 163–170. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/5031/>
26. Національний природний парк «Кам'янська січ»: війна проти природи. URL: <https://epl.org.ua/human-posts/natsionalnyi-pryrodnyj-park-kam-yanska-sich-vijna-proty-pry-rody/>
27. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_711#Text
28. Kolesnyk T., Konarivska O., Pozniakovska N., Mikluha O., Yakovyshyna M. Assessment of the impact of recreation load on the development of responsible community tourism. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*,

2023. Volume 1269, 012013. DOI <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1269/1/012013>

Інформаційні ресурси

29. Державне агентство розвитку туризму. ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>
30. Державний комітет статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
31. Заповідні об'єкти Рівненщини. *Департамент екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації : веб сайт.* URL: <https://www.ecorivne.gov.ua/reserve/>
32. Наукова бібліотека НУВГП (м. Рівне, вул. Олекси Новака, 75) URL: <https://nuwm.edu.ua/nuwm/struktura/biblioteka/> (інформаційні ресурси у репозиторії).
33. Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
34. Обласна наукова бібліотека (м. Рівне, вул. О. Борисенка, 6) URL: <http://libr.rv.ua/>
35. Рівненська централізована бібліотечна система (м. Рівне, вул. Київська, 44). URL: <https://rivnecbs.com.ua/>
36. Рівненщина туристична. URL: <https://rivne.travel/>
37. Туристичні програми в національних природних парках України. *Wownature.in.ua : веб сайт.* URL: <https://wownature.in.ua/>
38. Пам'ятки міста. *Управління культури і туризму Рівненського міськвиконкому : веб сайт.* URL: <https://culture-rivne.com.ua/pamyatky-mista/>
39. International Union for Conservation of Nature. URL: <https://iucn.org/>
40. iNaturalist. URL: <https://www.inaturalist.org/>